

РОЗДІЛ 10 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'25:355.343.18

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ ОСНОВИ ТЕОРІЇ ВІЙСЬКОВОГО ПЕРЕКЛАДУ TRANSLATION STUDIES CONCEPTUAL FRAMEWORK AS THE BASIS FOR THE THEORY OF MILITARY TRANSLATION

Балабін В.В.,
*кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри військового перекладу та
спеціальної мовної підготовки Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття продовжує серію публікацій, що присвячені теорії військового перекладу (далі – ТВП), яка є спеціальною теорією перекладознавства. Автор розглядає деякі перекладознавчі поняття, що лежать в основі поняттєво-категоріального апарату ТВП. Теоретико-методологічну основу ТВП, крім загальнонаукових абстрактних понять наукового дискурсу та концептуальних одиниць філолого-мовознавчого рівня, також формують базові поняття перекладознавства – переклад, перекладач, теорія перекладу, стратегія перекладу, адекватність, еквівалентність, відповідник, одиниця перекладу тощо, які потребують спеціального аналізу в аспекті завдань та сфери функціонування військового перекладу.

Ключові слова: перекладознавство, теорія перекладу, переклад, військовий переклад, теорія військового перекладу.

Статья продолжает серию публикаций, посвященных теории военного перевода (далее – ТВП), которая является специальной теорией переводоведения. Автор рассматривает некоторые переводоведческие понятия, лежащие в основе понятийно-категориального аппарата ТВП. Теоретико-методологическую основу ТВП, помимо общенаучных абстрактных понятий научного дискурса и концептуальных единиц филолого-языковедческого уровня, формируют фундаментальные понятия переводоведения – перевод, переводчик, теория перевода, стратегия перевода, адекватность, эквивалентность, соответствие, единица перевода и т.д., требующих специального анализа в аспекте задач и сферы функционирования военного перевода.

Ключевые слова: переводоведение, теория перевода, перевод, военный перевод, теория военного перевода.

The article continues a series of publications on the theory of military translation, which is a special branch of translation studies. The author considers some concepts of translation that constitute the theoretical and conceptual framework for the military translation theory. In addition to basic abstract concepts of the scientific discourse and general philological and linguistic conceptual units, the theoretical and methodological grounds for the military translation theory are also formed by the conceptual units of the translation studies – translation, translator, translation theory, translation strategy, adequacy, equivalence, correspondence, translation unit, etc. These fundamental units of the translation studies are subject to research and analysis in the light of tasks and scope of military translation.

Key words: translation studies, translation theory, translation, military translation, theory of military translation.

Постановка проблеми. Стаття продовжує серію публікацій, що присвячені теорії військового перекладу (далі – ТВП) як спеціальної теорії перекладознавства [1-5], оскільки більшість концептуальних категорій і спеціальних одиниць ТВП залишаються науково необґрунтованими та/або термінологічно невизначеними. Теоретико-методологічну основу ТВП, крім загальнонаукових абстрактних понять наукового дискурсу та концептуальних одиниць філолого-мовознавчого рівня, мають також формувати фундаментальні поняття перекладознавства (*переклад, перекладач, теорія перекладу, стратегія перекладу, адекватність, еквівалентність, відповідник, оди-*

ниця перекладу тощо), які потребують спеціального аналізу в аспекті завдань та сфери функціонування військового перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретична проблематика військового перекладу за період із середини ХХ століття була представлена у наукових працях Л.Л. Нелюбіна, Г.М. Стрелковського, О.Д. Швейцера, В.М. Шевчука, В.В. Балабіна, П.А. Матюши, М.Б. Білана, С.Я. Янчука, Б.А. Дзіся, О.В. Юндіної, Л.М. Гончарук, О.Ю. Солодяк, М.К. Гарбовського і Е.М. Мішкурова, О.М. Нікіфорової. Зміст публікацій зазначених авторів було проаналізовано у працях [1, с. 97–99; 2, с. 7–12].

Необхідність розробки ТВП зазначали видатні українські перекладознавці О.І. Чередниченко і В.І. Карабан. «Вже майже нікого не дивують, – пише проф. О.І. Чередниченко, – терміни *юридичний/судовий переклад, медичний переклад, військовий переклад, аудіовізуальний переклад та ін.* Кожна з цих галузей заслуговує на розробку спеціальної (часткової) теорії перекладу» [6, с. 13]. Проф. В.І. Карабан також вважає розвиток ТВП як окремої спеціальної теорії можливим і доцільним, оскільки «цей вид перекладу характеризується своїми значними особливостями у плані як жанрів текстів, так і принципів, закономірностей та труднощів перекладу» [7, с. 31].

Постановка завдання. Метою статті є визначення перекладознавчих основ ТВП, що знаходить свій прояв у коректному розумінні й використанні фундаментальних перекладознавчих понять поняттєво-категоріального апарата ТВП.

Виклад основного матеріалу. На думку проф. О.І. Чередниченка «визначення перекладознавства як окремої галузі філологічної науки сьогодні не викликає сумнівів у більшості науковців, хоча інколи натрапляємо на суперечливі думки про його несамоодатність, відсутність власних методів дослідження або належність до прикладної лінгвістики чи літературної компаративістики. Час давно спростував подібні твердження» [6, с. 13]. Водночас, зазначає проф. Л.М. Алексєєва, «перекладознавство як наука, на відміну від інших лінгвістичних дисциплін, є найменш теоретизованим, оскільки воно завжди займало проміжну позицію між мистецтвом і технологією» [8, с. 85].

Проблематику ТВП успішно досліджують у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, який з 1993 року готує кадрових військових перекладачів для Збройних Сил України [9]. На думку О.М. Нікіфорової, накопичений досвід з теорії, практики і методики викладання військового перекладу потребує систематизації у рамках наукової школи військового перекладу, що зароджується [10].

Стан, проблеми й перспективи розвитку ТВП в Україні ґрунтовно проаналізував відомий український дослідник військового перекладу С.Я. Янчук у праці [11]. Услід за В.І. Карабаном, С.Я. Янчук також стверджує, що «виокремлення ТВП з її власними завданнями, предметом і об'єктом, методологією і методами дослідження є доведеним фактом, і його доцільність уже не викликає сумніву» [11, с. 329]. На жаль, С.Я. Янчук не розкриває жодної одиниці понят-

тєво-категоріального апарата ТВП, що є особливо цінним для обґрунтування цієї спеціальної теорії перекладознавства, оскільки, як зазначає сам автор, «стаття не претендує на доповнення ТВП, а радше є загальним оглядом стану розробленості ТВП в Україні на даний час; спробою осмислення проблем та труднощів, які уповільнюють розвиток ТВП; окресленням можливих шляхів розв'язання наявних проблем та подолання труднощів; намаганням привернути увагу як цивільних, так і військових фахівців до потреб військового перекладу» [11, с. 330].

Проведений аналіз публікацій з проблематики військового перекладу за період із середини ХХ століття засвідчив, що на початок 2014 року термінологічно невизначеними та науково необґрунтованими залишалися практично всі спеціальні поняття (категорії, терміни) ТВП, оскільки «переважна більшість надрукованих праць має дидактично-практичну спрямованість (підручники, посібники, методичні розробки, словники), а виконані дисертаційні дослідження з військового перекладу обмежуються лексико-семантичними, термінологічними, методологічними та лінгвопедагогічними аспектами» [2, с. 9]. Як це не дивно, але більшість спеціальних понять ТВП не розкриті навіть у відомих працях з військового перекладу Л.Л. Нелюбіна [12] й Г.М. Стрелковського [13], які вважаються серед військових перекладачів класичними.

Так, у Тлумачному перекладознавчому словнику Л.Л. Нелюбіна представлено лише шість статей за тематикою ТВП: *військовий переклад* [12, с. 32], *лексичні особливості перекладу військових матеріалів* [12, с. 97], *особливості перекладу військових матеріалів* [12, с. 132–134], *стилістичні особливості перекладу військових матеріалів* [12, с. 212–213], *теорія військового перекладу* [12, с. 220–221], *вимоги до військового перекладача* [12, с. 230–231]. При цьому визначення (дефініція) надана лише одному поняттю із шести – *військовий переклад*.

Подібну картину спостерігаємо й при аналізуванні монографії Г.М. Стрелковського. Попри те, що її Короткий тлумачний словник налічує 101 термін [13, с. 259–263], а Предметний покажчик містить 142 поняття [13, с. 271–272], автор не надає наукового визначення жодній метамовній одиниці категорійного апарата ТВП у форматі логіко-семантичного алгоритму «поняття – термін – визначення».

На наш погляд, ТВП слід досліджувати як складну абстрактну систему на методологічних засадах наукознавства, перекладознавства

та інших філологічних наук у синергії з воєнною наукою й практикою, що дозволить розкрити сутність і специфічні властивості ТВП через теоретичне осмислення українського досвіду військового перекладу.

Оскільки ТВП природно «успадковує» приаманну перекладознавству властивість міждисциплінарності (тісних зв'язків із філологічними, класичними, інтегрованими й суміжними науковими дисциплінами, на які об'єктивно накладається складна специфіка військової діяльності – галузь лінгвістичного забезпечення військ), та з метою уточнення ролі й місця ТВП у системі перекладознавчої науки, при дослідженні проблематики ТВП вважаємо за необхідне, крім загальнонаукових (філософсько-наукознавчих) і філолого-мовознавчих засад перекладознавства, неодмінно досліджувати й вивчати фундаментальні перекладознавчі основи.

Аргументація щодо необхідності наукового обґрунтування ТВП була представлена автором у праці [3], в якій, зокрема, наголошувалося, що «накопичені наукові факти, теоретичні судження й гіпотези з ТВП є розпорошеними, неузгаляними й неупорядкованими в єдину систему, як того вимагає загальноприйнята методологія і практика наукознавства. Практично відсутні термінологічно визначені й систематизовані одиниці поняттєво-категоріального апарата ТВП, що мають розкривати завдання й специфіку службової діяльності військового перекладача та слугувати основою ТВП» [3, с. 181].

Розвиток ТВП вочевидь гальмується відсутністю наукових праць саме фундаментально-методологічного, а не прикладного характеру, оскільки онтологічною основою, своєрідним каркасом ТВП має слугувати власний спеціальний поняттєво-категоріальний апарат – метамова, що дозволяє розкрити сутність, зміст, завдання й специфіку службової діяльності військового перекладача за допомогою термінологічно визначених і упорядкованих одиниць.

Термінологічне визначення базових понять *об'єкт* і *предмет* ТВП було вперше представлено автором у 2016 році [15, с. 104], обґрунтовано у статті [1], де також наведено розгорнуту й коротку (згорнуту) *дефініції* ТВП, визначено й сформульовано *мету* ТВП. Ще десять базових спеціальних одиниць поняттєво-категоріального апарата ТВП було представлено автором у праці [2], а *завдання* – у праці [16]. При цьому, одним із першочергових завдань розвитку ТВП є дослідження *фундаментальних перекладознавчих основ* цієї спеціальної теорії (разом із загальнонауковими, філолого-мовознавчими, міждисциплінарними), що природно корелюється з чотирма типами одиниць категоріального апарата (КА) ТВП (рис. 1).

Оскільки сучасне перекладознавство за своєю природою є міждисциплінарною галуззю знання, «яка містить текстологічні, когнітологічні, культурологічні та соціологічні складові» [14, с. 59], теоретико-методологічну основу ТВП формують такі базові поняття перекладознавчої науки, як *переклад*, *перекладач*, *теорія перекладу*, *стратегія перекладу*, *адекватність*, *еквівалентність*, *відповідник*, *одиниця перекладу* тощо. Ці поняття об'єктивно утворюють абстрактну концептуальну матрицю не тільки для ТВП, а й для всіх інших спеціальних теорій та моделей перекладознавства.

Розробляти наукові засади ТВП можливо лише на основі коректного (однозначного, неспорочливого, узгодженого професійною науковою спільнотою) розуміння й використання цих базових понять перекладознавчої науки. І тут об'єктивно виникає декілька проблемних аспектів, які варто розглянути.

Насамперед наштовхуємося на певні «недоліки», що накопилися у теоретичній перекладознавчій науці: «еклектичний характер перекладознавчих дисциплін, відсутність цілісної теоретичної бази, широту та розмаїття наукової проблематики», «бездумний розвиток» певних

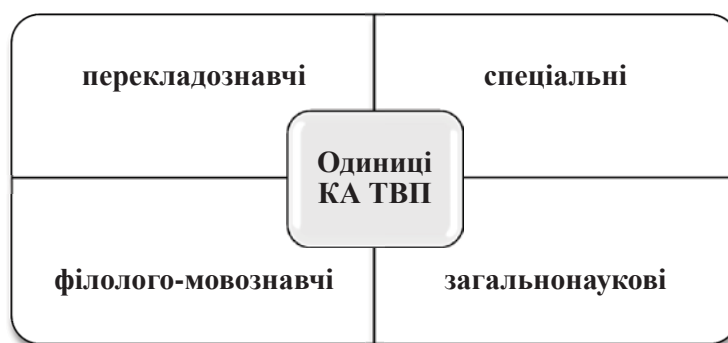

Рис. 1. Типи одиниць категоріального апарата ТВП

напрямків і теорій, що «зводить нанівець досягнення теорії перекладу», відсутність чіткого розмежування наукової проблематики теоретичного та прикладного перекладознавства, «підміна перекладацької значущості наукової роботи значущістю сфери життя, якої стосується переклад», що «призводить до псевдонаукових висновків» [14, с. 54–55].

По-друге, проблематичним у найближчій перспективі виглядає досягнення професійного консенсусу щодо *узгодженого* (не будемо казати *унормованого* або *стандартизованого*) виокремлення й розтлумачення (дефініційного визначення) фундаментальних категоріальних понять перекладознавства (або принаймні загальної теорії перекладу).

На жаль, нині в Україні маємо лише розпорошені глосарії-додатки до монографій, навчальних посібників/підручників з перекладознавчої тематики та всього 27 статей (з понад 1300!) у Лінгвістичній енциклопедії проф. О.О. Селіванової 2011 року видання [17], з яких власне перекладознавчими можна вважати лише 14 [17, с. 839]. Фрагмент тематичного покажчика Лінгвістичної енциклопедії наведено на рис. 2.

Найповніше й лаконічніше свої міркування з приводу метамови і категорійного апарату сучасного перекладознавства висловив О.І. Чередниченко, які у силу їх значущості наведемо без купюр:

«1. Давно назріла потреба в укладанні і публікації українського перекладознавчого словника (енциклопедії), який би узагальнив вітчизняний і світовий досвід термінотворення і терміновживання у цій галузі, що безумовно сприяло б виробленню сталого наукового апарату.

2. Молодим дослідникам у галузі перекладознавства потрібно опанувати увесь попередній

досвід уживання ключових термінів-категорій перед тим, як пропонувати власну термінологію, яка ризикує лишитися виключно претензією на оригінальність. Посилання на наявні тлумачні джерела, так само як і на фундаментальні перекладознавчі праці мають стати обов'язковими у всіх видах дослідницьких робіт.

3. Науковим рецензентам і редакціям спеціалізованих видань вочевидь необхідно посилити вимоги до метамови досліджень, зокрема до користування категорійним апаратом перекладознавства, аби не допустити його руйнування внаслідок невиправданої термінотворчості окремих дослідників» [6, с. 22].

Ще одним проблемним питанням у плані визначення перекладознавчих основ ТВП є наявність термінологічної синонімії – існування декількох варіантів термінів для одного поняття-категорії перекладознавства, що спостерігається як в українській, так і в англійських мовах: *перекладознавство/транслатологія* (*translation studies/science of translation/translatology*; *вихідна мова (ВМ)/мова оригіналу (МО)*; *цільова мова (ЦМ)/мова перекладу (МП)/перекладна мова (ПМ)* тощо. Це проблемне питання можна зняти після видання українського перекладознавчого словника (енциклопедії), на чому наголошує проф. О.І. Чередниченко у п. 1 вище.

Крім того, попри достатню «розробленість» і усталеність проблематики загальної теорії перекладу, не вщухають наукові дискусії щодо визначення, уточнення, унормування навіть таких засадничих перекладознавчих понять, як *переклад*, *теорія перекладу*, *об'єкт і предмет сучасного перекладознавства* [8].

«Переклад – це завжди вибір однієї з можливих відповідностей мовним засобам оригіналу у мові перекладу..., – пише проф. А.С. Десницький. –

(Пе) Перекладознавство

Ампліфікація. Безеквівалентна лексика. Еквівалентність перекладу. Етнолінгвістика. Зіставне мовознавство. Комунікативна лінгвістика, паралінгвістика. Комунікативно-функціональна відповідність (еквівалентність). Лакуна. Машинний (автоматичний) переклад. Міжкультурна комунікація. Мова-посередник. Моделі перекладу. Норми перекладу. Переклад. Перекладацькі лексичні відповідники. Перекладацькі трансформації. Перекладознавство. Прикладна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика. Синхронний переклад. Скопос-теорія перекладу. Соціолінгвістика. Трансфер. Установка перекладу.

Рис. 2. Фрагмент тематичного покажчика Лінгвістичної енциклопедії

Тому теорію перекладу можна розуміти як пояснення критеріїв вибору, а методологію перекладу – як набір практичних рекомендацій: як саме здійснювати цей вибір оптимальним чином в існуючих умовах» [18, с. 8]. Однак сьогодні переклад розглядається не тільки з традиційної, усталеної точки зору, як «процес і результат діяльності перекладача», «один із видів мовної діяльності», «процес передавання тексту або усного мовлення засобами іншої мови», «текст», «процес передавання інформації», «повноцінна інформація», «заміна» [12, с. 137–140], «цілеспрямована діяльність» («purposeful activity») [19], але й як «рефлексія діяльності» [20], «міжцивілізаційна взаємодія» («intercivilizational turn») [21].

Звідси випливає, що ТВП як спеціальна теорія перекладознавчої науки має оперативно враховувати зміни у методологічних та наукових підходах щодо базових одиниць, які складають 3-й перекладознавчий рівень її онтологічної структури, а базові перекладознавчі одиниці поняттєво-категоріального апарата ТВП мають бути ретельно відібрані, уточнені, термінологічно визначені, упорядковані, унормовані та обов'язково засвоєні курсантами-військовими перекладачами,

ад'юнктами й здобувачами на активному репродуктивному рівні («на пам'ять»). Це дозволить не тільки розуміти сутність основних теоретичних понять перекладознавчої науки, а й коректно використовувати їх у дослідницько-пізнавальній діяльності у галузі лінгвістичного забезпечення військ. Відбирати такі одиниці слід на основі відомих і перевірених практикою джерел, як-от підручники і навчальні посібники, енциклопедії й словники, програми вступних іспитів до аспірантури зі спеціальності «10.02.16 перекладознавство».

Висновки. Теоретико-методологічні засади ТВП, крім базових загальнонаукових, філолого-мовознавчих та вузькоспеціальних понять, формують також фундаментальні поняття перекладознавчої науки – *переклад, перекладач, теорія перекладу, стратегія перекладу, адекватність, еквівалентність, відповідник, одиниця перекладу* тощо, які об'єктивно утворюють абстрактну концептуальну матрицю ТВП. Розробляти наукові засади ТВП необхідно на основі коректного (однозначного, несуперечливого, узгодженого професійною науковою спільнотою) розуміння й використання цих засадничих понять перекладознавчої науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балабін В.В. Об'єкт і предмет теорії військового перекладу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2017. № 31. Том 3. С. 97–100.
2. Балабін В.В. Теоретико-концептуальні основи військового перекладу. Філологічні трактати. Том 10. № 1, 2018. С. 7–18.
3. Балабін В.В. Необхідність обґрунтування теорії військового перекладу. Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23-24 березня 2018 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2018. С. 181–182.
4. Балабін В.В. Об'єкт, предмет і завдання лінгвістичного забезпечення військ. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація. Випуск 1. Том 2, 2018. С. 99–102.
5. Balabin Viktor. The concept of the linguistic support for forces. Paradigm of Knowledge. 2(28), 2018. P. 144–154.
6. Чередниченко О.І. Парадигми і категорії сучасного перекладознавства. Переклад – Культура – Ідентичність. Київ, 2017. С. 13–22.
7. Карабан В. Спеціальні теорії перекладу: скільки їх (потрібно)? Наукові записки. Випуск 104 (1). Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. С. 26–31.
8. Алексеева Л.М. Объект и предмет современного переводоведения. Вестник Пермского университета. Серия: Иностранные языки и литературы. 2008. № 5. С. 85–90.
9. Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Факультет іноземних мов та військового перекладу. URL: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/inozemnykh-mov-ta-viys%60kovogo/> (дата звернення: 20.06.2018).
10. Нікіфорова О.М. Передумови становлення наукової школи військового перекладу в Україні. Лінгвістика XXI століття. 2015. С. 107–120.
11. Янчук С.Я. Теорія військового перекладу в Україні: стан, проблеми, перспективи. Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 43(4), 2013. С. 328–335.
12. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. 5-е изд. Москва: Флинта; Наука, 2008. 320 с.
13. Стрелковский Г.М. Теория и практика военного перевода: Немецкий язык. Москва: Воениздат, 1979. 272 с.